

K významnému životnému jubileu profesora Leoša Šatavu

Ak s niekým hovoríš jazykom, ktorému rozumie, prihováraš sa jeho hlave.

Ak s ním hovoríš jeho vlastným jazykom, prihováraš sa jeho srdcu.

Nelson Mandela

Na dverách Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave už takmer dvadsať rokov visí nevšedný obrázok, či skôr karikatúra. Človek s dvoma jazykmi lížuci dve veľké zmrzliny a pod ním text: *Výhody dvojjazyčnosti*. Tento obrázok bolo to prvé, čo ma upútalo, keď som po prvýkrát vchádzala na moje nové pôsobisko v Trnave. „*To nám tu zavesil náš Leoš, aby sme nad tým mohli stále rozmýšľať...*“, povedal mi vtedajší vedúci katedry vidiac môj pobavený výraz. „*To musí byť nevšedný chlapík, tento Leoš*“, pomyslela som si, netušiac, že ide o profesora Leoša Šatavu.

A je to naozaj tak. Skromný, nenápadný a skôr tichý, ale oplývajúci nevšedným humorom a pohľadom na svet je s nami v Trnave už takmer dvadsať rokov. Vynikajúci pedagóg a odborník, neuveriteľný rozprávač, erudovaný vo svojom odbore so širokým rozhľadom a priateľským prístupom sa venuje u nás výchove mladých študentov etnológie najmä v oblasti etnolingvistiky, migračných štúdií, etnológie Európy a minoritných štúdií. Vychoval tu už desať doktorandov, viedol a vedie viaceré vedecké projekty a mnohých nás, mladších kolegov, tiež zasiať do tajov a krás etnolingvistiky. Riešili sme spolu viaceré zaujímavé projekty, realizovali terénne výskumy a exkurzie, ale i viedli odborné diskusie a polemiky.

Jeho vedecká dráha sa však nezačala v Trnave. Do Trnavy prišiel až v roku 2005 vďaka vtedajšiemu vedúcemu katedry a ďalšiemu skvelému kolegovi a etnologickému bardovi, profesorovi Jánovi Podolákovi. Zo začiatku chcel ostať len na chvíľu, pomôcť posilniť personálne zabezpečenie študijného programu a možno vychovať novú generáciu mladých etnológov. A zostal až dodnes. Prednáša, vedie projekty a školí doktorandov. Kolegovia z ostatných etnologických pracovísk zo slovenských univerzít nám občas žartom hovoria, že nám „nášho Leoša“ veľmi závidia. Že je stále vedecky, publikačne, pedagogicky aktívny, a popri tom neuveriteľne ľudský. A my sme na to patrične hrdí, a sme mu za to všetko nesmierne vďační.

Súčasný svet je vystavený silným globalizačným a unifikačným tendenciám. Táto skutočnosť zásadným spôsobom ovplyvňuje viacero oblastí života spoločnosti. Medzi ne patrí tiež sféra jazykov a etnicity, v ktorých veľkú úlohu hrá práve asimilácia. Odhaduje sa totiž, že zo šesťtisíc doteraz známych jazykov sveta je okolo 90 % bezprostredne ohrozených zánikom. Leoš Šatava sa celý svoj

profesionálny život zaoberá výskumom jazykov, mapuje ich a dokumentuje, sleduje ich život a naznačuje možnosti ich revitalizácie. Neovláda pochopiteľne všetky, ale zopár jazykmi, i tými menšinovými, hovorí však plynulo. Narážajúc na úvodný obrázok so zmrzlinou by ich mohol naraz jesť hoci aj desať.

Leoš Šatava intenzívne nabáda k záujmu o fenomén menšinových jazykov, ako etnoidentifikačný faktor. Vďaka jeho neutíchajúcemu záujmu o jazyk ako taký, jeho výskumom, vedeckým ale i populárno-vedeckým prácam a prínosu k mapovaniu jazykovej situácie v Európe patrí k významným osobnostiam európskej etnolingvistiky a europeistiky. Zaoberá sa i problematikou európskych národnostných menšín, vzťahov medzi jazykom a etnicitou s dôrazom na strednú Európu. Jeho práce reflektujú témy, ako jazykový kontakt, menšinové jazyky, sociolingvistiky, jazyková a menšinová politika či jazyková krajina. *„Menšiny nastavujú väčšinám zrcadlo. Měli bychom je podporovat, což se bohužel často děje jen na papíře,”* zamyslel sa pre pár dňami Šatava pre jeden časopis.

Počas svojej akademickej kariéry publikoval viacero prelomových štúdií a prác, ktoré prispievajú k hlbšiemu porozumeniu zložitých etnických a jazykových interakcií. Jeho práce majú významný dopad nielen na oblasti výskumu, ale i na vzdelávanie a jazykové politiky v strednej Európe.

Narodil sa v Prahe, kde i vyštudoval a akademicky pôsobí. Študoval národopis a dejepis na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej, po získaní malého doktorátu (PhDr.) v roku 1980 a veľkého (CSc.) v roku 1984 tu zostal pôsobiť a v roku 1996 sa i habilitoval (doc.). V roku 2005 po úspešnom inauguračnom konaní na Filozofickej fakulte UK Praha bol vymenovaný za profesora (prof.). Aktivne pedagogicky a vedecky pôsobí na Karlovej univerzite v Prahe a na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. V rokoch 2003–2006 zastával pozíciu predsedu Spoločnosti priateľov Lužice. V rokoch 1996–2021 pracoval tiež ako vedecký pracovník Lužickosrbského inštitútu v Budyšíne v Nemecku.

Vyratúvaním publikačných výstupov a analýzou jeho prác by sme naplnili celé jedno číslo tohto časopisu. Sú to desiatky monografií, viacero učebníc a stovky vedeckých i populárnych článkov. Preto vyberám len zopár z rozsiahlej bibliografie v snahe predstaviť pestrú škálu prác profesora Šatavu a tiež okruhy jeho záujmu.

Otázkou jazyka vo vzťahu k etnickej identite sa Šatava zaoberal už od konca 80. rokov 20. storočia. V monografii *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*, rovnako ako v pomerne rozsiahlej štúdii *České etnikum v jinonárodním prostředí*, (obe práce z roku 1989), venoval pozornosť používaniu češtiny v českých krajanských periodikách vychádzajúcich v USA. Tému Čechov a češtiny v zámorí sa sporadicky venoval i neskôr, ale jadrom jeho odbornej a vedeckej profilácie sa stali menšinové jazyky.

Jeho najvýznamnejšou publikáciou z odboru je monografia *Národnostní menšiny v Evropě. Encyklopedická příručka* (1. vyd. 1994, 386 s.), ktorá získala

celosvetový ohlas vo vedeckej obci. Práca mapuje prehľadným spôsobom etnickú skladbu Európy a jej národnostné menšiny, podľa jednotlivých štátov Európy, zoradených abecedne. Snaží sa predstaviť v relatívnej úplnosti európske etniká i národnostné menšiny bez vlastného štátneho útvaru. Táto práca je dodnes i Šatavovou najcitovanejšou.

Problematickou vzťahu jazyka a identity etnických menšín sa ďalej zaoberal i v monografii *Jazyk a identita etnických menšín*, ktorá vyšla v roku 2001 v Prahe. V roku 2005 mu vyšla ďalšia zaujímavá monografia, tentoraz v nemeckom jazyku: *Sprachverhalten und ethnische Identität s podtitulom Sorbische Schüler an der Jahrtausendwende*, ktorú vydalo vydavateľstvo Domowina-Verlag v Budyšíne. Monografiu možno chápať ako sociolingvistickú a etnolingvistickú, založenú na skúmaní mnohých lingvistických a pragmaticko-lingvistických aspektov. Práca sumarizuje základné výsledky dvoch veľkých projektov realizovaných v druhej polovici 90. rokov 20. storočia v Lužickosrbskom inštitúte v Budyšíne.

Výskum tejto témy robil Šatava viacero rokov a publikoval o nej množstvo štúdií a vedeckých článkov. Snahou všetkých týchto prác venujúcich sa Lužickým Srbom, ich jazyku, kultúre a identite bolo podať plastický obraz o súčasnej jazykovej situácii a používaní lužickej srbčiny ako národného jazyka etnickej menšiny a tiež o vnímaní vlastnej etnickej identity samotnými Lužickými Srbmi. Jeho zistenia, doplnené teoretickými analýzami a komparáciami, predstavujú významný faktografický a argumentačný stimul v súvislosti so súčasnými snahami o zachovanie a revitalizáciu lužickej srbčiny a lužickosrbskej identity.

V roku 2009 vychádza ďalšia nevšedná monografia, tentoraz vo vydavateľstve Slon, s názvom *Jazyk a identita etnických menšín. Možnosti zachování a revitalizace*. Zaoberá sa v nej fenoménom etnicity a problematikou menšinových jazykov, najmä snahami o ich zachovanie a znovuoživenie, uvádzajúc viacero úspešných príkladov etnojazykovej revitalizácie, ako z európskeho, tak i mimo-európskeho prostredia.

Téme Lužických Srbov sa venuje i naďalej a aktuálne posuny zhrnul v knihe *Lužičtí Srbové na přelomu 20./21.století. Etnicita-jazyk-historie-kultura*. Monografia vyšla v roku 2020 v pražskom vydavateľstve EPOCH. Cieľom práce bolo poukázať na lužickosrbskú problematiku z viacerých uhlov pohľadu, širšie a komplexnejšie. Ide doslova o holistický pohľad na Lužicu. Kniha je svojím charakterom skôr zborníkom starších Šatavových prác z rokov 1983–2019, najmä však časopiseckých prác publikovaných po roku 2014. Nejde tak o štandardnú monografiu, je rozdelená na štyri časti postupne odkrývajúcej situáciu Lužických Srbov z pohľadu etnológie a histórie, lingvistiky a literárnej vedy. V tejto práci Šatava doslova bije na poplach a nabáda k obnoveniu vedomia a povedomia o Lužici najmä v Čechách. Ako sám autor konštatuje: „*Lužičtí Srbové z povědomí Čechů prakticky*

vymizeli; znalosti o jejích současné situaci jsou značně zkratkovité, anebo téměř nulové. Aktivní spolupráce s nimi je omezena především na okruh entuziastických členů a sympatizantů Společnosti přátel Lužice.“ Po jeho takmer pol-storočnom stretávaní a dotykoch s Lužicou analyzuje zmeny a procesy, ktoré nastali v tomto prostredí po roku 1989, po zjednotení Nemecka, preberaním kultúrnych vzorov a hodnôt od majority a zanikanie identity a jazyka tejto špecifickej menšiny.

Ostatnou prácou Leoša Šatavu je monografia z roku 2022 *Rozměry asimilace a revitalizace – 56 případů*. Publikácia je súborom základných informácií o aktuálnej situácii viac než piatich desiatkach európskych etník bez vlastných štátnych útvarov a regionálnych jazykov. Práve v Európe sa totiž model jednoty etnicko-jazykového spoločenstva a „národného“ štátu presadil azda najvýraznejšie. Veľká väčšina európskych etník s viac ako miliónom príslušníkov tak dnes disponuje vlastným štátom; rovnako to platí aj o niektorých menej početných etnických pospolitostiach. Národy bez vlastného štátu sú podľa Šatavu veľakrát hendikepované; to isté sa týka i ľudí hovoriacich regionálnymi jazykmi. Päťdesiat šesť štúdií si bližšie všima regionálne jazyky z rozličných častí Európy. Kniha tak umožňuje pozrieť sa na Európu z inej perspektívy, než býva zvykom. Ako určitý pendant sú tu uvedené i tri príklady z iných kontinentov.

Leoš Šatava aktuálne pracuje s tímom z Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM na projekte, ktorý mapuje poslednú fázu etnojazykovej asimilácie nemeckého etnika na strednom Slovensku v snahe načrtnúť i možnosti jeho revitalizácie. Ide tak o komparatívny výskum po nemecky hovoriacej menšiny na Slovensku, ktorému sa venoval i v predchádzajúcom výskume na západnom Slovensku, v komunite horských ľudí – Huncokárov. Naďalej realizuje terénne výskumy a výskumné pobyty v zahraničí, prednáša a pracuje na nových témach.

Profesor Šatava je pre viacerých z nás veľkým odborným i ľudským vzorom. Jeho pracovné nasadenie, záujem o jazyky a o ich záchranu obohatili naše vedné disciplíny o plejádu excelentných prác a inšpiratívnych textov, z ktorých čerpajú ako generácie mladých študentov, tak i skúsených odborníkov. Ohlas jeho prác v zahraničí je zrejmy nielen z počtu citácií na jeho práce, ale aj z množstva pozvaných prednášok, výskumných či prednáškových pobytov, členstiev a posudkov.

Vážený pán profesor, milý Leoš, v mene celej etnologickej obce Vám želim veľa pevného zdravia, energie a optimizmu, radosti a pokoja v kruhu najbližších. Ale želim i neutíchajúci zápal pre vec, množstvo inšpirácie a podnetov, úspechov a radosti z práce!

Katarína Slobodová Nováková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Výberová bibliografia Leoša Šatavu

Monografie

Migrační procesy a české vystěhovalectví do USA. Praha: Univerzita Karlova, 1989.
Národnostní menšiny v Evropě. Encyklopedická příručka. Praha: Ivo Železný, 1994.

Sprachverhalten und ethnische Identität. Sorbische Schüler an der Jahrtausendwende. Bautzen: Domowina-Verlag, 2005.

Młodźina – identita a řeč. Ideje, naprawy a argumenty. Budyšin: Rěčny centrum WITAJ, 2006.

Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace. Praha: SLON, 2009.

Etnicita a jazyk. Teorie, praxe, trendy. Čítanka textů. Brno: Tribun EU, 2013.

Evropská etnika bez státu. Rozměry, asimilace a revitalizace – 23 případů. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015.

Lužičtí Srbové na přelomu 20./21. století. Etnicita – jazyk – historie – kultura. Praha: Epoque, 2020.

Etnika bez státu a regionální jazyky v Evropě. Rozměry, asimilace a revitalizace – 56 případů. Praha: Epoque, 2022.

Články a štúdie

Lidická tragédie po 35 letech v lidové tradici. *Český lid* 66, 1979, č. 4, s. 195–202.

Volyňští Češi na Podbořansku a Žatecku. *Český lid* 68, 1981, č. 4, s. 195–203.

Američtí Češi a Národopisná výstava československá (1895). *Český lid* 72, 1985, č. 3, s. 130–138.

Formování a stabilizace českého etnika v USA (1848–1914). *Český lid* 73, 1986, č. 3, s. 176–181.

Lužičtí Srbové v severních Čechách od roku 1945 do současnosti. *Český lid* 73, 1986, č. 1, s. 12–23.

Tam za mořem je Amerika (dopisy a vzpomínky českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století). Praha: Československý spisovatel, 1986 (spoluautor).

České etnikum v jinonárodním prostředí. *Češi v cizině* 4, 1989, s. 63–76.

Ethnic Identity and Language. Culture Attitudes Among Students of the Sorbian Grammar School in Bautzen/Budyšin. *Lětopis* 46, 1999, č. 1, s. 78–103.

Spracheinstellung und Kulturerfahrung. Zur ethnischen Identität von Schülern der Sorbischen Mittelschulen. *Lětopis* 49, 2002, č. 1, s. 60–82.

Problems of national minorities. Plichtová, Jana (ed.): *Minorities in Politics-Cultural and Languages Rights*. Bratislava 1992, s. 78–81.

K problematice atributů etnické identity a územní příslušnosti. *Lětopis* 39, 1992, č. 1, s. 142–147.

- Vystěhovalectví do USA. *Češi v cizině* 9, 1996, s. 55–171.
- Ethnic Identity and Language. Culture Attitudes Among Students of the Sorbian Grammar School in Bautzen/Budyšin. *Lětopis* 46, 1999, č. 1, s. 78–103.
- Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: a 21st century perspective. *Český lid* 89, 2002, č. 4, s. 399–402 (rec.).
- Spracheinstellung und Kulturerfahrung. Zur ethnischen Identität von Schülern der Sorbischen Mittelschulen. *Lětopis* 49, 2002, č. 1, s. 60–82.
- Etnické menšiny: snahy o zachování identity a jazyka. In: Hlavičková, Zora a Masłowski, Nicolas (eds.): *Nacionalismus v současných dějinách střední Evropy: od mobilizace k identitě*. Praha: CES, 2005, s. 14–24.
- Etnická identita, jazykové postoje a recepce kultury u žáků lužickosrbských škol. *Český lid* 93, 2006, č. 4, s. 337–348.
- „Regionální jazyky“ jako emancipační strategie (latgalština a vōro-seto – dva příklady z Pobaltí). *Ethnologia Actualis Slovaca* 6, 2006, s. 42–50.
- Ethnic Identity, Language Attitudes and the Reception of Culture among Students of Sorbian Schools. *Changes in the Heart of Europe – Recent Ethnographies of Czechs, Slovaks, Roma and Sorbs*, 2006, s. 264–278.
- Minority language media: concepts, critiques and case studies (Multilingual Matters 138). *Český lid* 96, 2009, č. 2, s. 214–216 (rec.).
- Etnická identita a jazykové postoje mládeže v Kalmycké republice (Rusko). *Český lid* 96, 2009, č. 3, s. 263–277.
- The Ethnolinguistic Situation of Aromanians (Vlachs) in Macedonia: Young People in Kruševo as Indicators of Ethnic Identity and Attitude to the Language. *Treatises and Documents. Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo. Revija za narodnostna vprašanja* 71, 2013, s. 5–26.
- Levels of Modern-Era Sorbian and Lusatian Identity. *Lětopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur / Časopis za řeč, stawizny a kulturu Łužiskich Serbow* 60, 2013, č. 2, s. 25–34.
- Etnicko-jazyková situace Aromunů v Makedonii. Kruševo: mládež jako indikátor etnické identity a vztahu k jazyku. *Slovanský přehled. Historická revue pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy / Slavonic Review. Review for Central, Eastern and Southeastern European history* 99, 2013, č. 5, s. 533–576.
- Sorbian national strivings between primordialism and (post) modernism. *Lětopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur / Časopis za řeč, stawizny a kulturu Łužiskich Serbow* 62, 2015, č. 1, s. 32–37.
- Roviny novodobé lužickosrbské etnické identity. *Český lid* 103, 2016, s. 419–436.
- „Noví mluvčí“ v kontextu menšinových jazyků v Evropě a revitalizačních snah. *Národopisná revue* 27, 2017, č. 4, s. 323–330.

- „Nowi wužiwarjo“ w konteksće mjeńšinowych řečow a rewitalizaciskich prócowanjow w Europje. *Rozhlad* 6, 2018, s. 19–25.
- New Speakers in the Context of the Minority Languages in Europe and the Revitalisation Efforts. *Treatises and Documents. Journal of Ethnic Studies / Razprave in gradivo* 82, 2019, s. 131–151.
- Etnojazyková revitalizace – vize salonních vědců či reálný jev? In: *Minority v Evropě I*. Nadlak: Ivan Krasko, 2019, s. 163–173.
- New speakers in the context of the minority languages in Europe and the revitalization efforts. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies* 82, 2019, s. 131–151.
- Lužičtí Srbové. In: *Akademická encyklopedie českých dějin. Svazek VII, K/2–L. (Kniha Drnovská – Lužičtí Srbové)*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2021, s. 508–516.
- Historie a proměny odborného zájmu o české etnojazykové menšiny v zahraničí. Problematika deskripce a nástin typologie. *Slavica Slovaca* 58, 2023, s. 578–587.
- How Many Welsh, Sámi, Sorbs... Are There? Numeric Data on Ethnicity and Language Speakers as Controversial Phenomenon. *Historická sociologie* 15, 2023, s. 47–59.

Pramene

- JAKLOVÁ, Alena: Leoš Šatava o jazykovém chování a etnické identitě Lužických Srbů. In: Řeč. Dostupné z: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7969#_ftn1
- PLESNÍK, Svetozár – MĚSTECKÁ, Milena: Leoš Šatava – Lužičtí Srbové na přelomu 20./21. století. Dostupné z <https://www.ceske-novinky.cz/2021/05/16/milena-mestecka-leos-satava-luzicti-srbove-na-prelomu-20-21-stoleti/>
- BREZINA, Ivan: Občas se najde hlupák, který cizincům radí, aby mluvili hezky česky, říká etnolog. Dostupné z https://www.idnes.cz/xman/styl/leos-satava-etnolog-sberatel-jazyky-mensiny.A240308_111742_xman-styl_kori